

Анна Гедьо

ПРАВОВИЙ СТАТУС ТА РОЗВИТОК ГОСПОДАРСТВА ГРЕКІВ ПІВНІЧНОГО НАДАЗОВ'Я (1779–1875 рр.): АНАЛІЗ МАТЕРІАЛІВ ДІЛОВОДСТВА

У статті на прикладі аналізу матеріалів діловодства, які зберігаються в українських та російських архівосховищах, подано характеристику правового статусу й розвитку господарства мариупольської грецької громади: донесення, розпорядження, повідомлення азовського та новоросійського генерал-губернаторів. До цієї ж групи належать документи, які виникли в процесі діяльності Мариупольського грецького суду. Проаналізовано елементи, що становили форму цих документів у XVIII–XIX ст., сформульовано їх призначення.

Ключові слова: Північне Надазов'я, греки, правовий статус, Мариупольський грецький суд, господарство.

Серед багатьох питань історії мариупольських греків найбільш дискусійними є проблема їхнього влаштування в Азовській губернії після виходу з Криму, господарського освоєння ними надазовських степів та правового статусу грецької громади. Матеріали діловодства центральних та місцевих органів влади дають змогу висвітлити ці питання.

Метою розвідки є виявлення інформаційного потенціалу матеріалів діловодства з історії мариупольської грецької громади останньої чверті XVIII–XIX ст., які зберігаються в державних архівах України та Російської Федерації.

Діловодні джерела стосовно мариупольської грецької громади представлені комплексом, до якого входять донесення, розпорядження, повідомлення азовського та новоросійського генерал-губернаторів. До цієї групи належать і документи, що виникли в процесі діяльності Мариупольського грецького суду.

Серед матеріалів діловодства виділяються рапорти, які містять інформацію про отримання наказів та стан їх виконання, і донесення, у яких повідомлялося про розгляд справ, викладалися пропозиції, думки, прохання.

У рапорті від 15 січня 1779 р. Азовський губернатор В. Чертков додавав, що грецькі й вірменські духовні особи, посилаючись на рескрипт

Катерини II від 9 березня 1778 р., скаржилися на те, що в місцях розташування християни відчувають великі нестатки в харчуванні та просять видати усім «без изъятія» припаси і харчові гроші. Тому В. Чертков, не маючи відомостей про кількість незможних християн, наказував видати усім їм гроші за грудень 1778 р. і січень 1779 р. Він передбачав продовжувати грошові виплати усім християнам до отримання від Г. Потьомкіна нової постанови відносно переселенців¹.

Згідно з рапортом В. Черткова Г. Потьомкіну від 19 січня 1779 р., у Павлоградському повіті проживало 179 жителів (у Павлоградській окрузі — 56 осіб, Кальміуській слободі — 72, Білосарайській слободі — 51 і 328 бездомових робітників у заброді)².

2 лютого 1779 р. Азовська губерньська канцелярія надіслала Г. Потьомкіну докладний звіт про становище кримських християн у Азовській губернії. Згідно з ним, «самобеднейших» християнських родин, яким необхідно було побудувати «мазанки», налічувалося 5 513 осіб. Побудова

¹ Дело 558. Донесения князю Потемкину-Таврическому по управлению Азовской губернией. *Российский государственный архив древних актов* (далі — РГАДА). Ф. 16. Оп. 1. Д. 588. Ч. XIII. Л. 240.

² Там само. Ч. 6. Л. 46–46 об., 63.

для однієї родини невеликої селянської садиби, не враховуючи оплати праці, коштувала 65 руб. 5 к., а для 5 513 родин — 358 620 руб. 65 к. На харчування протягом року «самобеднейшим» дорослим, яких налічувалося 19 523 особи, і 5 612 малолітнім потрібно було 150 302 руб. 8 к. Харчових грошей з розрахунку по 3 к. добових на кожного, а разом на 19 523 дорослих потрібно було 210 848 руб. 48 к. Для 5 612 малолітніх, з розрахунку кожному на один рік по 5 руб. 40 к., — 13 304 руб. 18 к.³

26 квітня 1779 р. губернський товариш Гарсеванов рапортував В. Черткову: «Греки-хлебопашцы по выступлении из зимовых квартир, следуя через Марианопольский уезд, остановились около Матвеевки и прочих селений с требованием, чтоб те земли им отдали, а далее иттить не хотят... А 25 числа сего месяца приехал архиерей и уговорил их и они до Дубровок пошли, а оттуда видно, что и архиерей далее идти не хочет, прислав сообщение, что греки не хотят назначенной им земли принимать и просят, чтоб от Михайловки до Матвеевки их посадить»⁴.

14 травня губернатор подав Г. Потьомкіну рапорт, у якому повідомляв, що внаслідок того, що землі, обіцяні грекам для оселення по річках Самарі, Дніпру, Орелі вже були заселені, перші виявили бажання оселитися в місцях, де розташувався Луганський пікінерний полк. В. Чертков свідчив, що в цих місцях заведено вже десять слобод, тому греків тут оселити було неможливо. На інші ж місця вони відмовлялися переходити⁵.

Рапорти також містять відомості стосовно часу заснування перших населених пунктів греків. Так, відомо, що їхні поселення виникли на території нинішнього Великоновосіловського району у квітні — травні 1779 р. 25 травня цього ж року капітан Чернявський доповідав Гарсеванову, що в гирлі річки Вовча 18 квітня 1779 р. у слободі Богатир були розселені греки⁶.

12 червня 1779 р. В. Чертков рапортував Г. Потьомкіну, що греки, незважаючи на заборону митрополита Ігнатія, обрали 12 суддів і за їхнім розпорядженням почали селитися вздовж річок Мокрі Яли й Вовча⁷. Кількість населених пунктів, заснованих ними за цей період, на жаль, у рапорті не зазначається.

Так, губернатор В. Чертков у своєму рапорті Г. Потьомкіну від 5 вересня 1780 р. повідомляв, що «признавая те земли будто бы неудобными и учиня смятения, а на оные переходить не похотели, посредством отправленного мною с тремя гусарскими и двумя пикинерными эскадронами

волосного гусарского полку господина подполковника Депрерадовича пристойными от него увещаниями без наималейшего сопротивления и противоречия от предприемлемого намерения удержаны, и оное замешательство отвращено и на всемиловейше пожалованные земли все переведены»⁸. Як бачимо, такі «увещання» з озброєними ескадронами цілком характеризували дії російських урядовців і військових щодо беззахисного та зубожілого населення.

Близькими за змістом до рапортів є донесення.

Переведенням греків і вірмен на нові місця опікувалася заснована влітку 1779 р. Комісія у справах грецьких і вірменських колоній. Очолював її урядовий радник М. Марін⁹. 26 жовтня 1781 р. він у своєму донесенні князю Г. Потьомкіну зазначав, що «1780 г. отправлен я был в греческие селения для восстановления желаемого благоустройства, которое было они при переходе своем р. Солоной к Азовскому морю порушались так равно и для учреждения у них судов, заведения домостроительства и земледелия»¹⁰. Відвідавши м. Маріуполь, М. Марін повідомляв, що «Весь народ обращен к совершенной тишине, которая достигнув и приведя на верность подданства к присяге учредил суды, и присутствующих в оных снабдил по незнанию их Российских законов потребными для порядочного управления наставлениями»¹¹.

11 липня 1781 р. Азовська губернська канцелярія доводила до відома обер-коменданта С. Гурієва, що, згідно з повідомленнями митрополита Ігнатія, з числа греків, які вийшли з Криму і оселилися в Маріупольському повіті, налічувалося 200 «самобеднейших» родин. Їм для побудови будинків з дикого каменю і лісного матеріалу потрібна була матеріальна допомога. Митрополит Ігнатій просив уряд видати кожній з цих родин по 20 руб. з у мовою повернення грошей до казни через 10 років та по 20 руб. — десятьом священикам без повернення. У зв'язку з цим проханням Азовська губернська канцелярія наказала з царичанської християнської суми виплатити грекам 4 180 руб.¹²

Головну роль у житті греків Маріупольщини відігравало земельне питання. У зв'язку з цим відкладалося значний масив документів у фондах центральних установ, а саме: Департаменті державного майна (ф. 379) та Першому Департаменті

⁸ Прошения греков и переписка с Нежинским уездным казначейством о выдаче торговых билетов; ведомости на выдачу торговых билетов [8 января — 18 января 1870]. МКМ. Спр. 3371-Д.

⁹ РДАДА. Ф. 16. Оп. 1. Д. 588. Ч. 9. Л. 80–81.

¹⁰ Там само. Л. 80 об.

¹¹ Там само.

¹² Об устройстве 200 беднейших греческих семей в Мариуполе. 11.06.1781. *Институт рукопису НБУВ*. Ф. V. Спр. 174. Арк. 108.

³ Там само. Ч. 13. Л. 294–295.

⁴ Там само. Л. 256.

⁵ Там само. Л. 260–260 об.

⁶ Там само. Л. 265.

⁷ Там само. Л. 276–276 об.

Міністерства державного майна (ф. 383) Російському державному історичному архіві (далі — РДІА). Саме у фонді 379 збереглися численні справи про землі маріупольських греків, які розглядалися урядовими установами протягом 1816–1837 рр. Це в основному справи, пов'язані з діяльністю Комісії про землі маріупольських греків, виділенням земель для поселення в Маріупольському грецькому окрузі представників інших етносів.

У фонді 383 РДІА зберігаються справи, пов'язані з питаннями наділення та відшкодування землі у греків Північного Надазов'я протягом першої половини ХІХ ст., їхнього економічного розвитку.

Привертають увагу рапорти Катеринославської казенної палати державного майна стосовно скрутного становища грецьких населених пунктів навесні 1850 р. За наказом міністра державного майна Катеринославська палата державного майна 15 лютого 1850 р. розглянула «отношение Таганрогского Градоначальника от 11 февраля № 442, с эстафетою, 14 февраля полученное, о крайней надобности в назначении 25 440 р. 62 к. серебром для обеспечения продовольствия и посева 10 греческим селениям»¹³. До нього додавалася довідка Маріупольського грецького суду від 25 вересня 1849 р. за № 770 про урожай зернових по Маріупольському округу, яка складала «озимаго сам четверть, ярового почти сам третей, т. е. родилось хлеба всего: озимого 3 226 четв., ярового — 44 342 четв.»¹⁴. Грецький суд зазначав, що кількість населення округу складала 28 105 осіб.

Проаналізувавши стан речей, Катеринославська казенна палата державного майна ухвалила рішення: «О раздаче по неурожаю 1848 г. из магазинов запасного хлеба, находившегося по тот год в наличности, всего 23 485 четв. на посев и продовольствие нуждавшимся, согласно предписанию Г. Исправлявшего должность Новороссийского и Бессарабского Генерал-Губернатора от 18 апреля 1849 г. № 604, от Таганрогского Градоначальства ведомостей в Комиссию еще не доставлено. Капитала Народного Продовольствия к 1 ноября 1849 г. состояло на лицо: принадлежащего собственно Таганрогскому Градоначальству: поселянам-грекам в сохранный казне — 5 208 р. 50 к., в казначействе — 157 р. 42 ¼ к.»¹⁵.

Свідчення про економічний розвиток грецького населення Надазов'я зберігаються у фонді

Державної комерц-колегії РДАДА. Це документи на дозвіл грекам експортувати та імпортувати свої товари, рапорти новоросійських митних інспекторів, листування державної комерц-колегії з цього питання¹⁶.

Серед місцевого діловодства за багатством статистичних відомостей значне місце посідають документи грецького суду. Пунктом 5 Жалуваної грамоти Катерини ІІ 1779 р. грекам дозволялося мати свій суд та внутрішню поліцію з виборних представників народу на підставі загальних державних законів. Головною установою, заснованою згідно з Жалуваною грамотою, був Маріупольський грецький суд. У джерелах 1780 р. вже повідомлялося про його роботу¹⁷. Компетенція суду поширювалася тільки на греків.

Грецький суд виконував адміністративні, поліцейські та судові функції. У ньому були зосереджені справи повітового управління, повітового та земського суду, сирітського та словесного судів, магістрату, повітового поліцейського й волосного управлінь¹⁸. Суд мав свою печатку: шестикутний хрест над місяцем — знак перемоги християнської релігії над мусульманською. Склад грецького суду обирався на 4 роки.

За походженням та інформативними можливостями матеріали Маріупольського грецького суду можна поділити на такі групи: 1) вхідна документація суду від вищих органів управління; 3) журнали і документи, які надходили до суду від підвідомчих структур (рапорти, відомості, звіти, донесення, громадські вироки); 4) документи, які надійшли до установи від приватних осіб (донесення, скарги, боргові розписки); 2) звітна документація суду; 5) папери, що надсилалися судом приватним особам (повідомлення, розпорядження) тощо.

Фонди ЦДІАК України, Маріупольського краєзнавчого музею (далі — МКМ) містять відомості про штат грецького суду. Він складався з голови (щомісячний заробіток — 120 руб.), чотирьох засідателів (100 руб.), секретаря (200 руб. — від казни, а пізніше він отримував ще 600 руб. з місцевих ресурсів)¹⁹. У середині ХІХ ст. штат суду налічував голову суду, трьох засідателів, секретаря та підпорядкованих йому столоначальників. Крім секретаря і столоначальників, інші посадові особи суду обиралися грецькими поселенцями на трирічний термін. Для цього раз на три роки кожне

¹⁶ По прошению купеческого и мещанского общества г. Мариуполя. РДАДА. Ф. 276. Оп. 1. Д. 1561.

¹⁷ РДАДА. Ф. 16. Оп. 1. Д. 588. Ч. 6. Л. 262–264.

¹⁸ Статистические материалы по Екатеринославской губернии [1823]. РГВИА. Ф. ВУА. Д. 18735. Л. 6; Калери Г.М. Топографические и медико-статистические сведения о Мариупольском округе. ЖМВД. 1845. Ч. XI. С. 7.

¹⁹ Смета расходов, предполагаемых на 1818 г. из суммы земских повинностей по ведомству Мариупольского греческого суда [1818]. МКМ. Спр. 3529-Д. Арк. 4 зв.

з грецьких сіл відправляло до м. Маріуполь двох уповноважених, які разом з представниками міста обирали голову та трьох членів суду. Інші кандидатури затверджувалися тією адміністративною владою, якій підпорядкувався спочатку Маріупольській повіт, а пізніше Маріупольський грецький округ²⁰.

У суді всі справи вирішувалися колегіально, за закритими дверима. Одному із засідателів доручалися поліційні обов'язки, іншому — слідчі, третьому — скарбничі. Столів у суді було шість: карний, громадський, слідчий, господарський, сирітський та поліцейський.

Військові справи не входили до компетенції суду. Вони розглядалися Казенною палатою. За наказом суду в кожному селі була затверджена поліція для нагляду за порядком. У поліції служили російські урядовці. Вони призначалися сільськими старшинами, яких щороку обирали греки²¹.

У кожному селі був урядник, пізніше він називався наглядачем і виконував обов'язки писаря, що визначалися інструкцією Таганрозького градоначальника 1824 р.²² У фондах МКМ збереглося «Дело по определению сего Мариупольского греческого суда о испрошении от Екатеринославского наместнического правления, чтоб Мариупольской нижний земский суд сам себе об определении в греческие селения урядников представлений не делал, но предоставлено б было выбор их на поселян. Марта 10 1791 года. № 14»²³. У ньому містяться рапорти суду, у яких, посилаючись на 5-й пункт Жалуваної грамоти Катерини II від 21 травня 1779 р. грекам-християнам, виведеним з Криму, доводиться право Маріупольського грецького суду призначати урядників до грецьких сіл.

Грецький суд у своїй діяльності застосовував закони Російської імперії та норми звичаєвого права. Незважаючи на формальну рівноправність усіх членів грецької громади, найбільшими правами користувалися купці та багаті скотарі. Купці мали особливо великий вплив у грецькому суді, тому рішення останнього часто виносилися на користь цього стану.

Значна кількість справ з архіву грецького суду присвячена призначенню та звільненню посадових осіб. Це, зокрема, «Дело по указу

Новороссийского губернского правления о увольнении определенного греческого селения Сартаны смотрителя Пасева а на место его об определении такового губернского регистратора Домонтовича. Февраля ... дня 1802. По экспедиции № 181. № 224»²⁴. У ньому зберігаються виписки з журналу Маріупольського грецького суду про необхідність звільнення наглядача Ф. Пасева через пияцтво. Наведено розпорядження Новоросійського губерньського правління про нове призначення.

Аналогічною попередній є справа «Дело о увольнении мангушского смотрителя коллежского регистратора Антоновича от должности и об определении на место его губернского секретаря Стасевича. Сентября 2 дня 1808 года. № 224»²⁵. У справі зберігаються рапорти, листи, прохання, копії атестатів колезького реєстратора А. Антоновича і губерньського секретаря А. Стасевича, колишнього доглядача Таганрозької митниці. Наявні також відомості про обов'язки «смотрителей» грецьких сіл, тексти присяги.

Дії суду розповсюджувалися тільки на греків. Відносно осіб інших національностей проводилося тільки слідство, результати якого повідомлялися Олександрівському повітовому суду²⁶. Розгляд справ у цій установі проводився з великою бюрократичною тяганиною. Іноді від часу подання скарги і до прийняття судом рішення минало кілька років. Катеринославський прокурор повідомляв Міністерству юстиції, що від безкарного свавілля грецького суду страждає перш за все інонаціональне населення, тому що суд ухвалює рішення на користь греків, а не в інтересах позивачів інших національностей²⁷.

Різновидом діловодної документації є формулярні списки генерал-губернаторів, військових губернаторів, членів Маріупольського грецького суду, що зберігаються в «Коллекции формулярных листов» РДІА (ф. 1349). Вони містять точні відомості про походження, освіту, військову службу, нагороди представників місцевої адміністрації. Незважаючи на те, що формулярні списки лише констатують просування службовими сходами, вони дають змогу проаналізувати склад місцевої адміністрації і є цінними джерелами. Саме ці матеріали допомагають відновити особовий склад Маріупольського грецького суду за 1840,

²⁰ Каменский П.В. История одного дня. Достоверное сказание. Мариуполь, 1901. С. 4–5.

²¹ Сборник Гавриила, архиепископа Екатеринославского, Херсонского и Таврического. Институт рукопису НБУВ. Ф. V. Спр. 459. Арк. 124.

²² Мариуполь и его окрестности. С. 110.

²³ Рапорты (копии) Мариупольского греческого суда Екатеринославскому наместническому правлению с просьбой запретить Мариупольскому нижнему земскому суду назначать урядников в греческие села [1791]. МКМ. Спр. 6238-Д.

²⁴ Дело об увольнении с должности смотрителя с. Сартана Пасева Федора и о назначении на его место Домонтовича Якова [1802]. МКМ. Спр. 6239-Д.

²⁵ Дело об увольнении с должности смотрителя с. Мангуш Антоновича Андрея и о назначении на его место Стасевича Афанасия Ивановича [1808–1809]. МКМ. Спр. 6240-Д.

²⁶ Мариуполь и его окрестности / Изд. Д.А. Хараджаева. — Мариуполь: Тип. А.А. Франтова, 1892. С. 110–111.

²⁷ Бок Х. Месяц в Мариуполе. *Московские ведомости*. 1847. № 136. С. 1045.

1841, 1842, 1844, 1845 рр. Ці відомості збереглися у формулярних списках Таганрозького градоначальства за зазначені роки²⁸.

Більшість документів грецького суду відображає стан розвитку різних галузей сільського господарства в грецьких населених пунктах. Наведені в них свідчення містять інформацію про чисельність населення, кількість придатної і непридатної землі, будівель.

«Табель о состоянии хозяйства г. Мариуполя и греческих сел Мариупольского уезда. 1794 г.» свідчить, що в цьому році у Мариупольському повіті налічувалося 35 овечих заводів, прибуток яких коливався від 230 до 1000 руб. щороку²⁹. Бджільництво не набуло великого розвитку в грецьких селах. За матеріалами грецького суду в 1814 р. відоме лише одне господарство в с. Сартана, яке мало бджільницький завод³⁰. У 1817 р. тут утримувалося 250 вуликів, але дані про кількість виробленого меду відсутні. Вказується тільки, що надлишків для його продажу не було³¹.

Матеріали суду свідчать, що скрутне становище і велика смертність населення викликали у греків незадоволення новою батьківщиною. Деякі з них у 1780 р. намагалися повернутися до Криму. Заворушення стали масовими, тому було застосовано військові сили для їх припинення. Уряд мав відреагувати на ці події, й Катерина II наказала провести слідство у справі та суворо покарати винних. У ході розслідування з'ясувалося, що це священники із сіл Чемрек, Ялта, Сартана, Константинополь. Вони були звинувачені в тому, що не тільки не протидіяли розповсюдженню чуток про найшвидше переселення до Криму, але й збиралися звернутися до Азовської губернської канцелярії від імені греків з проханням дозволити останнім повернутися назад. Від суворої кари

священників врятувало заступництво митрополита Ігнатія³².

У МКМ зберігається «Дело о побегах мариупольских греков в Крым. 1790, 1794 гг.». Воно свідчить, що на початку 90-х років XVIII ст. мали місце намагання жителів сіл Чердаклі, Чермалик повернутися до Криму. Ці події призвели до великих непорозумінь між урядом і Мариупольським грецьким судом. Члени суду були звинувачені в недбалому ставленні до своїх обов'язків. Уряд зобов'язував суд використовувати усі засоби для попередження намагань греків залишити даровані їм землі. Про всі випадки непорозумінь суд мав повідомляти відповідні органи влади.

За весь період існування в Мариупольському грецькому суді було порушено 180 справ, з них 160 кримінальних і 20 цивільних³³.

Матеріали діловодства центральних установ, що зберігаються в РДІА, дають змогу відтворити процес ліквідації органу судочинства греків Північного Надазов'я — Мариупольського грецького суду. Більшість з них збереглася у фондах 1286, 1287, 1291, 1405. Всі ці документи свідчать, що процесу ліквідації передували події початку 40-х років XIX ст. У цей час уряд Російської імперії вивчав деякі аспекти щодо можливості утворення Таганрозької або Петровської губернії, до складу якої мали увійти Мариупольський та Нахичеванський округи. З ревізією до Таганрозького Градоначальства, під керівництвом якого за адміністративним розподілом перебували названі території, був відправлений секретар, таємний радник О. Жемчужников. Під час перевірки системи управління міста Мариуполя у 1843 р. він звернув увагу на незручності, пов'язані із зосередженням судової та виконавчої влади в Мариупольському грецькому суді. Свої міркування та пропозиції з метою запобігання проблем, які могли виникнути в процесі утворення нової губернії, О. Жемчужников направив до розгляду Правлячого Сенату. Останній зазначив: «имея ввиду Высочайше одобренное предложение о преобразовании Таганрогской или Петровской губернии, и принимая во внимание, что всякия окончательныя меры по преобразованию управлений Мариупольским и Нахичеванским округами не могут быть с удобством приняты при существовании предложения о образовании особой губернии, в состав коей должны войти сии округи, положил: предложение сенатора Жемчужникова о преобразовании управлений в Мариуполе и Нахичевани принять в соображение при устройстве Таганрогской или

²⁸ Формулярные списки Таганрогского градоначальства. РГИА. Ф. 1349. Оп. 4. 1841. Д. 354. Л. 2–5; Формулярные списки Таганрогского градоначальства. РГИА. Ф. 1349. Оп. 4. 1842. Д. 404. Л. 958–959, 980–981, 1030–1031, 893–896, 897–902, 976–977, 1032–1033, 1034–1035, 1036–1037, 1038–1039; Формулярные списки Таганрогского градоначальства. РГИА. Ф. 1349. Оп. 4. 1844. Д. 563. Л. 51–61; Формулярные списки Таганрогского градоначальства. РГИА. Ф. 1349. Оп. 4. 1845. Д. 473. Л. 129–133, 245–246, 247–248, 249–250, 243–244, 251–252, 253–254, 347–348, 349–350, 387–388.

²⁹ Ведомости о состоянии хозяйства г. Мариуполя и греческих сел Мариупольского уезда [1794]. МКМ. Спр. 3476-Д. Арк. 28–34.

³⁰ Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел, подведомственных Мариупольскому греческому суду [1814]. МКМ. Спр. 3524-Д. Арк. 6.

³¹ Дело о состоянии хозяйства г. Мариуполя и сел Мариупольского греческого округа [1817]. МКМ. Спр. 3479-Д. Арк. 8 зв.

³² РГАДА. Ф. 16. Оп. 1. Д. 588. Ч. 10. Л. 257–259.

³³ Мариуполь и его окрестности / Изд. почет. попечителя Д.А. Хараджаева. Мариуполь: Тип. А.А. Франтова, 1892. С. 110.

Петровской губернии»³⁴. Однак через наказ імператора про відкладення цих адміністративних перетворень, Сенат вимагав від місцевої влади пропозицій щодо тимчасового устрою зазначеної території.

Новоросійсько-бессарабський генерал-губернатор О. Строганов звернув увагу уряду на деякі негативні аспекти в управлінні, які могли призвести до занепаду Маріупольської округи. Він зазначав, що в Маріупольському грецькому суді зосереджувалася влада міської та земської поліції, міського магістрату, окружного управління, сирітського суду та повітової опіки. Голова грецького суду виконував обов'язки поліцмейстера, міського голови, земського справника, окружного начальника та повітового судді. Таким чином, розпорядча, виконавча та судова влада зосереджувалася в одних руках.

Аналізуючи діяльність поліцейської служби в Маріупольській округі, граф О. Строганов дійшов висновку про неможливість надалі зосереджувати поліцейську владу в грецькому суді. Він пояснював це тим, що склад земської та міської поліції складався з некваліфікованих кадрів, без спеціальної освіти та службового досвіду. І таким чином, робота поліції не відповідає місцевим потребам Маріупольської округи.

Отже, згідно із загальним адміністративним устроєм у Російській імперії, враховуючи збереження пільг та привілеїв, наданих маріупольським грекам при переселенні з Криму, графом О. Строгановим були запропоновані такі кроки щодо видозміни системи управління в Маріуполі:

1) відокремлення судової влади від поліцейської. Першу залишити в відомстві Маріупольського грецького суду;

2) міську поліцію в Маріуполі та земську в його округі створити на загальних підставах «с определением в города особых Полицмейстеров или Городничих от короны»³⁵;

3) управління м. Маріуполя з його округою підпорядкувати керівництву Катеринославської губернії³⁶.

Міністерство юстиції розпорядженням від 12 жовтня 1859 р. повідомляло Правлячому Сенату про схвалення російським імператором 28 вересня пропозиції Новоросійсько-бессарабського генерал-губернатора³⁷. Таким чином, було прийняте рішення про організацію поліцейської служби в Маріуполі та його округі.

Пропозиція Новоросійсько-бессарабського генерал-губернатора щодо більш зручного

способу врядування в місті Маріуполі та грецьких селах була спрямована на повну реорганізацію Маріупольського грецького суду. Про це свідчить той факт, що пропонувалося не лише відокремити поліцію від грецького суду, а й додати пункти стосовно організації загальної судової системи в Маріупольській округі. Між іншим, граф О. Строганов повідомляв про необхідність дати Маріупольському грецькому суду нову назву — Маріупольський Окружний суд. Складатися цей орган мав з чотирьох засідателів, обраних міською громадою. Двоє з них були виборними від населення міста, а двоє — представниками від сільських громад. За існуючим штатом створювалася канцелярія, а секретар наділявся обов'язками стряпчого. У третьому пункті О. Строганов зазначав: «Круг действий означенных судов должен ограничиваться решением, на правах уездных судов и магистратов, уголовных и гражданских дел, относящихся как до коренных городских и сельских обывателей, так и до лиц других сословий, проживающий в Мариуполе и Нахичевани с их округами. Ведению сих судов подчинить и сиротские дела»³⁸. Для провадження слідства пропонувалося введення посад двох судових слідчих, які у вільний час мали право засідати в окружних судах на правах членів³⁹. Для ведення господарських справ необхідно було створити Маріупольську Думу в складі голови та шістьох гласних, які б обиралися членами громади на загальних підставах. При Думі створювалася канцелярія, а діловодство входило до обов'язків секретаря.

Зрозуміло, що такі значні перетворення системи врядування Маріупольської округи передбачали значні фінансові витрати, які генерал-губернатор пропонував частково покласти на місцеве населення⁴⁰. Ця пропозиція суперечила пільговому становищу греків, затвердженому Жалуваною грамотою Катерини II від 21 травня 1779 р. Пропозиції графа О. Строганова щодо перетворення системи врядування міста Маріуполя та його округи у багатьох пунктах не дістали підтримки ані з боку Міністерства юстиції, ані з боку Міністерства внутрішніх справ. Дискусія щодо системи управління м. Маріуполь в урядових колах тривала майже до 1862 р.

Значний масив діловодної документації центральних органів управління стосується питання устрою маріупольських греків після реформ 60–70-х років XIX ст. Це матеріали фонду 1291 — «Земський відділ Міністерства внутрішніх справ», у якому зберігаються численні представлення і рапорти, записки Катеринославського генерал-губернатора П. Коцебу про устрій греків

³⁴ О преобразовании управлений городов Мариуполя и Нахичевани [2 октября 1859 — 13 октября 1861]. РГИА. Ф. 1405. Оп. 57. Д. 2008. Л. 3 зв.

³⁵ Там само. Л. 7 об., 8.

³⁶ Там само. Л. 8.

³⁷ Там само. Л. 10 зв.

³⁸ Там само. Л. 28 зв.

³⁹ Там само. Л. 43.

⁴⁰ Там само. Л. 32 зв.

у Катеринославській губернії, «отношения» міністра внутрішніх справ обер-прокурору Першого департаменту Правлячого Сенату, міністра державного майна міністру внутрішніх справ, «отзыв» міністра юстиції, «заклучения» керівника Міністерства внутрішніх справ тощо.

Катеринославський губернатор у доповідній записці від 15 червня 1873 р. керівнику Міністерства внутрішніх справ повідомляв: «С распространением на всех сельских обывателей Правил Положения 19 февраля 1861 года, в Екатеринославской губернии остаются еще два разряда сельских обывателей: поселяне греки Мариупольскаго уезда и поселяне армяне Ростовскаго уезда, выселившиеся в прошлом веке из Крымскаго полуострова, которых Положение 19 февраля не коснулось и которые остаются поэтому не подчиненными Мировым по крестьянским делам учреждениям. Поселяне эти, по грамотам 1779 года, подчинены были как в общественных, так и в хозяйственных делах, а равно и в полицейском отношении Мариупольскому греческому суду и Армянскому Нахичеванскому магистрату, в то же время поселяне участвовали в выборах на городския должности городов Мариуполя и Нахичевана и приглашаемы были от имени городских обществ к приговорам по предметам, касающихся их интересов; земли же, предоставленныя мариупольским грекам и нахичеванским армянам, при водворении их в России, отграничивались между городами Мариуполем и Нахичеваном и селениями, составляющими их округи. С упразднением Мариупольскаго греческаго суда и Армянскаго нахичеванскаго магистрата, поселяне греки и армяне только в полицейском отношении подчинены местным уездным полицейским управлениям, которым, кроме того, предоставлено губернским начальством утвердить выборных обществами сказанных поселян урядников; в остальных же общественных, а равно хозяйственных делах поселяне эти, оставаясь вне всякаго заведывания предоставлены общественнаго устройства и управления не получили. В виду такого неопределеннаго положения поселян греков и армян, представляется совершенно необходимым распространить на них Правила Положений 19-го февраля 1861 года, с соответственным преобразованием общественнаго и поземельнаго устройства их»⁴¹.

Стосовно цього питання в «отношении» міністра державного майна міністру внутрішніх справ ще від 22 грудня 1870 р. зазначалося, що згідно з Окладними книгами Катеринославської казенної палати за греками значилися 338 820 дес.

⁴¹ Дело об устройстве быта греков Мариупольскаго уезда и армян Ростовскаго уезда Екатеринославской губернии [21 июня 1873 — 4 мая 1898]. РГИА. Ф. 1291. Оп. 66. Д. 21. Ч. 1. Л. 1–2.

придатної і 8 978 дес. непридатної землі⁴². У 1858 р. Мариупольський округ був переданий з відомства Таганрозького градоначальства до Катеринославського губернського правління з перейменуванням цього округу в Мариупольський повіт і створенням на загальній підставі «Особаго Уезднаго Полицейскаго Управления». З відомства Мариупольського грецького суду були вилучені всі поліцейські справи. Крім того, з часу розповсюдження на Катеринославську губернію дій «Общаго Земскаго Положения и Судебных Уставов 20 ноября 1864 г.» м. Мариуполь і грецькі селища його повіту підкорялися цим установам на загальних підставах, а у відомстві Грецького суду залишалися лише опікунські й казначейські справи з продажу гербового паперу, патентів, свідоцтв тощо⁴³.

Інша проблема була пов'язана з розподілом грецьких селищ між призовними ділянками «так же и того, что греки-поселяне не могут считаться изъятыми от исполнения воинской повинности на основании Высочайше утвержденного 1 января 1874 года Устава»⁴⁴. Про це Катеринославський губернатор повідомляв міністра внутрішніх справ 29 травня 1874 р. Однак, «когда Полицейское Управление, на основании собранных им ревизских сказок и вытребованных от приходских священников метрических выписей, составило призывные списки и разослало их в греческия селения для поверки на сельских сходах, то пять из этих селений, поверив на сходах списки и исправив в чем следует, возвратили их в Полицейское Управление, в 14 селениях сходы отказались от поверки призывных списков, а в остальных пяти селениях поселяне, отобрав у сельских старшин призывные списки, не возвращают их, продолжая утверждать, что поселяне-греки, на основании грамоты императрицы Екатерины II, должны пользоваться вечною льготою от воинской повинности и находя подтверждение этому в том, что в обнародованных списках призывных участков, греческия селения не поименованы»⁴⁵. Незважаючи на наведені факти, губернатор зазначав, що «уклонение греков-поселян от поверки на сходах призывных списков несколько не оставит дальнейших распоряжений по призыву, так как призывные списки по всем греческим селениям ... окончательно составлены Мариупольским Уездным Полицейским Управлением»⁴⁶.

На підставі цього керівник Міністерства внутрішніх справ статс-секретар князь О. Лобанов-Ростовський подав свій висновок Головному Комітету щодо устрою сільського стану греків від 8 жовтня 1874 року за № 7743. Згідно з ним,

⁴² Там само. Д. 11 зв.

⁴³ Там само. Д. 12 зв.

⁴⁴ Там само. Д. 32.

⁴⁵ Там само. Арк. 32 зв.

⁴⁶ Там само. Арк. 33.

мешканці грецьких селищ повинні були підпорядковуватися загальним губернським, повітовим та місцевим установам із селянських справ. Грецькі селяни переводилися «в состав сельских обывателей и причисляются к разряду поселян-собственников»⁴⁷. Далі зазначалося, що в цих селищах створюються сільські товариства і волості з приміткою: «Приговоры сельских и волосных сходов, а равно волосных судов, составляются и все их делопроизводство в общественном управлении ведется на русском языке»⁴⁸.

Після створення сільських товариств і волостей необхідно було провести вибори всіх посадових осіб сільського та волосного правління, у тому числі й волосних суддів. Стосовно сплачування поселянами податків і повинностей у висновку зазначалося: «Поселяне обязаны уплачивать, на существующих основаниях, государственные повинности и впредь до выдачи владеных записей поземельную подать за находящиеся в их пользовании земли, а также отправлять на общем основании, без дальнейших в сем отношении изъятий, земские денежные и натуральные повинности, сверх того они облагаются сбором на содержание местных по крестьянским делам радений на общем для сего сбора основании»⁴⁹. Окремо зупинявся О. Лобанов-Ростовський на несенні військової повинності. Він зазначав: «Льгота сих поселян от рекрутской повинности отменена с изданием устава 1-го января 1874 г. о воинской повинности»⁵⁰.

Після видання «высочайше утвержденного мнения Государственного Совета об устройстве поселян-греков и армян» від 18 березня 1875 р. Катеринославське губернське «по крестьянским делам присутствие» видало 19 травня 1875 р. постанову, у якій подавався список десяти волостей,

створених з 24 грецьких сіл у Маріупольському повіті із зазначенням кількості населення в кожному⁵¹.

Підбиваючи підсумки, слід зазначити, що матеріали діловодства центральних установ дають змогу відтворити такі питання з історії греків Північного Надазов'я: наділення землею (ф. 379 та 383 Російського державного історичного архіву), ліквідацію Маріупольського грецького суду устрою маріупольських греків після реформ 60–70-х років XIX ст. (ф. 1286, 1287, 1291, 1405 Російського державного історичного архіву).

Серед місцевого діловодства за багатством статистичних відомостей значне місце посідають документи Маріупольського грецького суду, який було створено згідно з Жалуваною грамотою 1779 р. Він виконував адміністративні, поліцейські та судові функції. Тут були зосереджені справи повітового управління, повітового та земського суду, сирітського й словесного судів, магістрату, повітового поліцейського та волосного управління. Слід зазначити, що цей орган місцевого самоврядування, який відтворював автономне становище греків в адміністративній системі Росії, внаслідок специфічних умов його існування, не втілював у життя привілеї, надані грекам Жалуваною грамотою Катерини II.

За походженням та інформативними можливостями матеріали Маріупольського грецького суду можна поділити на такі групи: 1) вхідна документація суду від вищих органів управління; 3) журнали і документи, які надходили до суду від підвідомчих структур (рапорти, відомості, звіти, донесення, громадські вироки); 4) документи, які надійшли до установи від приватних осіб (донесення, скарги, боргові розписки); 2) звітна документація суду; 5) папери, які надсилалися судом приватним особам (повідомлення, розпорядження) тощо.

⁴⁷ Там само. Спр. 21. Ч. 2. Арк. 15.

⁴⁸ Там само. Арк. 15 зв.

⁴⁹ Там само. Л. 16.

⁵⁰ Там само. Л. 16 зв.

⁵¹ Там само. Л. 60–61.

REFERENCES

1. Bok, Kh. (1847). Mesiats v Mariupole. *Moskovskie vedomosti*, № 136, p. 1045 [in Russian].
2. Sbornik Gavriila, arkhiepiskopa Yekaterinoslavskogo, Khersonskogo i Tavricheskogo. Institut rukopisu NBUV, F. V, Sprava 462–546, 333 ark. [in Ukrainian].
3. Kamenskyi, P. V. (1901). Istoriiia odnogo dnia. Dostovernoe skazanie. Mariupol [in Russian].
4. Mariupol i yego okrestnosti (1892). Izd. pocheta. popechitelia D. A. Kharadzhaieva. Mariupol: Tip. A. A. Frantova, 556 p. [in Russian].
5. Delo o sostoianii khoziaistva g. Mariupolia i sel Mariupolskogo grecheskogo okruga. [1817]. *Mariupolskiy kraieznavchyi muzei* (dali –MKM), Spr. 3479-D, 32 ark. [in Ukrainian].
6. Prosheniia grekov i perepiska s nezhinskim uiezdnyim kaznacheistvom o vydache torgovykh biletov; vedomosti na vydachu torgovykh biletov. (8 yanvaria — 18 yanvaria 1870). *MKM*, Spr. 3371-D, 121 ark. [in Ukrainian].
7. Vedomosti o sostoianii hoziaistva g. Mariupolia i grecheskikh sel Mariupolskogo uiezda. (1794). *MKM*, Spr. 3476-D, 31 ark. [in Ukrainian].

8. Delo o sostoiianii hoziaistva g. Mariupolia i sel, podvedomstvennykh Mariupolskomu grecheskomu sudu. (1814). *MKM*, Spr. 3524-D, 16 ark. [in Ukrainian].
9. Smeta raskhodov, predpolagaiemykh na 1818 g. iz summy zemskikh povinnosti po vedomstvu Mariupolskogo grecheskogo suda. (1818). *MKM*, Spr. 3529-D, 12 ark. [in Ukrainian].
10. Delo o shelkovichnom promysle v g. Mariupole i v grecheskikh selakh. (1811–1812). *MKM*, Spr. 3564-D, 193 ark. [in Ukrainian].
11. Raporty (kopii) Mariupolskogo grecheskogo suda Yekaterinoslavskomu namestnicheskomu pravleniū s prosboi zapretit Mariupolskomu nizhnemu zemskomu sudu naznachat uriadnikov v grecheskie sela. (1791). *MKM*, Spr. 6238-D, 4 ark. [in Russian].
12. Delo o sostoiianii khoziaistva g. Mariupolia i sel Mariupolskogo grecheskogo okruga. (1814). *MKM*, Spr. 3478-D, 55 ark. [in Russian].
13. Vedomosti o poseve i urozhaie v grecheskikh selakh Mariupolskogo uiezda Novorossiiskoi gubernii. (1797). *MKM*, Spr. 3477-D, 56 ark. [in Russian].
14. Delo o sostoiianii khoziaistva g. Mariupolia i sel Mariupolskogo grecheskogo okruga. (1817). *MKM*, Spr. 3479-D, 32 ark. [in Russian].
15. Sprava 558. Doneseniia kniazuiu Potemkinu-Tavrricheskomu po upravleniū Azovskoyi guberniei. *Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv drevnikh aktov (dali — RGADA)*, F. 16, Op. 1, D. 588, Ch. I-XIII [1775–1784] [in Russian].
16. Po prosheniū kupecheskogo i meshchanskogo obschestva g. Mariupolia. *RGADA*, F. 276, Op. 1, D. 1561 [in Russian].
17. Delo ob ustroistve byta grekov Mariupolskogo uiezda i armian Rostovskogo uiezda Yekaterinoslavskoi gubernii. (21 iunია 1873 — 4 maia 1898). *Rossiiskii gosudarstvennyi istoricheskii arkhiv (dali — RGIA)*, F. 1291, Op. 66, Spr. 21, D. 21, Ch. 2, 367 l [in Russian].
18. Delo po predstavleniū Yekaterinoslavskogo gubernatora po voprosu ob ustroistve byta poselian grekov Mariupolskogo uiezda i poselian armian Rostovskogo uiezda. (21 iunია 1873 — 3 iunია 1874). *RGIA*, F. 1291, Op. 66, D. 21, Ch. 1, 33 l [in Russian].
19. Statisticheskie materialy po Yekaterinoslavskoi gubernii. (1823). *RGIA*, F. VUA, D. 18735 [in Russian].
20. Formulirnyie spiski Taganrogsckogo gradonachalstva. (1841). *RDIA*, F. 1349, Op. 4, D. 354, 1118 l [in Russian].
21. Formulirnyie spiski Taganrogsckogo gradonachalstva. (1842). *RDIA*, F. 1349, Op. 4, D. 404, 1243 l [in Russian].
22. Formulirnyie spiski Taganrogsckogo gradonachalstva. (1844). *RDIA*, F. 1349, Op. 4, D. 563, 956 l [in Russian].
23. O preobrazovanii upravlenii gorodov Mariupolia i Nakhichevani. (2 oktiabria 1859 — 13 oktiabria 1861). *RGIA*, F. 1405, Op. 57, Spr. 2008, 102 ark. [in Russian].
24. Po predstavleniū Upravliaiuschego Yekaterinoslavskoiu Palatoiu gosudarstvennykh imushchestv o kraine zatrudnitelnom polozhenii grecheskikh i armianskikh selenii v Yekaterinoslavskoi gubernii. (17 marta 1850 — 27 marta 1850). *RDIA*, F. 383, Op. 13, Spr. 13442, 19 l [in Russian].
25. Perepiska s Azovskoi gubernskoi kantseliariei ob ustanovlenii zhalovaniia chinovnikam. (17.11.1780–28.11.1782). *Tsentralnyi derzhavnyi istorychnyi arkhiv Ukrainy v m. Kyievi (dali — TsDIAK Ukrainy)*, F. 1576, Op. 1, Spr. 3, 186 ark. [in Ukrainian].
26. Ob ustroistve 200 bedneishikh grecheskikh semei v Mariupole. (11.06.1781). *Institut rukopisu NBUV*, F. V, Spr. 174 [in Ukrainian].

Anna Hedo

LEGAL STATUS AND DEVELOPMENT OF THE GREEK COMMUNITY OF AGRICULTURE OF THE NORTHERN PRYAZOVIA (1779–1875): ANALYSIS OF THE RECORD-KEEPING MATERIALS

Using the analysis of materials of record-keeping stored in Ukrainian and Russian archives, the article describes the legal status and development of the economy of the Greek community of the Northern Pryazovia: reports, directives, notifications of the Azov and Novorossiysk governor-general. The same group includes the documents that arose in the process of operation of the Mariupol Greek court. The elements that constituted the form of these documents in the 18th — 19th centuries are analysed, the purpose of these documents is formulated.

Among the local record-keeping, the documents of the Mariupol Greek Court (was created in accordance with the charter of 1779) occupy a significant place due to the wealth of statistical information. The court

performed administrative, police and judicial functions. The cases of district (powiat) administration, district and zemsky court, orphan and verbal courts, city council (magistrat), district police and volost administrations were concentrated here.

According to the origin and informative possibilities, the materials of the Mariupol Greek Court can be divided into the following groups: 1) incoming court documentation from the higher authorities; 3) notebooks and documents submitted to the court by subordinate institutions (accounts, journals, reports, public sentences, etc.); 4) documents submitted to the institution by private individuals (reports, complaints, IOUs); 2) accounting court documentation; 5) papers sent to private individuals by court (notifications, directives), etc.

The record-keeping materials of the central institutions allow us to reproduce the following questions on the history of the Greeks of the North Pryazovia: the assignment of land (F. 379 and 383 of the Russian State Historical Archive), the liquidation of the Mariupol Greek Court of the Order of the Mariupol Greeks after the reforms of the 60s and 70s of the 19th century. (f. 1286, 1287, 1291, 1405 of the Russian State Historical Archive).

Key words: Northern Pryazovia, Greeks, legal status, Mariupol Greek Court, economy.

Дата надходження статті до редакції: 27.10.2018.